

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/katona-andras-a-rakoczi-szabadsagharc-recepcioja-a-magyarorszag-tortenelemtankonyvekben-a-haromszazadik-evfordulo-alkalmabol-02-04-02/>

Katona András

A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész

A Ratiok korától 1945-ig¹

Az idén, 2011. április végén, május elején volt az utóbbi évszázadokban rendre kirobbanó magyar szabadságharcok közül az elsőnek, a Rákóczi-szabadságharc lezárásának 300. évfordulója. Ez volt az egyetlen szabadságharcunk azonban, amely kompromisszummal zárult, látható (igaz, egyben vitatható) eredményeket is hozott, és nem vont magával megtorlást, leszámítva Rákóczinak és bujdosótársainak „önkéntes” emigrációját. Ez a tanulmány ennek a 300 évnek a távolából az elmúlt bő két évszázad történelemtankönyveinek a Rákóczi-szabadságharc recepcióját igyekszik nyomon követni egészen 1945-ig, elsősorban az egész eseménysor értékelésére, különösen a szatmári béke és annak megkötésének körülményeire való tekintettel, kevésbé foglalkozva az egyes részletekkel. Vizsgálatunkban törekszünk a téma kapcsán a történetírás tankönyvírásra komoly befolyást gyakorló irányainak a vázlatos bemutatására is. Fontos még megemlíteni, hogy a vizsgálat alá vont történelemtankönyvek közül azokat részesítettük előnyben, melyek jobbára a közoktatási képzés végén, oknyomozó jelleggel, mai kifejezéssel az elemző történelemtanítás magasabb szintjén – 1850 óta úgy mondhatjuk, hogy az érettségi előtt – kerültek felhasználásra.

*„Veszni tért kis hazánk, forgasz mely sok kockán,
Hány felé vetett már a szerencse sarkán!
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
Régi szép épséged mely miatt áll csonkán.”*
(Gyöngyösi István: Márssal társolkodó Murányi Vénus)

A Habsburg-hatalom árnyékában

A XVIII. században még jellemzően nem születtek a mai értelemben vett tankönyvek, így történelemtankönyvek sem hazánkban. A nemzeti történelem tanítása meg különösképpen nem mondható általánosnak, bár adatok vannak arról, hogy Bél Mátyás már 1714-ben a pozsonyi evangélikus konvent elé terjesztett javaslatában indítványozta, hogy tanítsanak a líceumban egyetemes és magyar történelmet is.² Csaknem egy évszázadra volt szükség ahhoz, hogy ez általánossá váljon.

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

1. kép: Béla Mátyás (1684–1749)

Ami a Rákóczi-szabadságharc XVIII. századi történetírói feldolgozását illeti, azokat meghatározta, hogy nem a kor békekötési normái szerint fejeződött be az összecsapás. Egyrészt a Habsburg kormányzat elvárásai csak részben érvényesültek, másrészt I. József császár váratlan halálát eltitkolva hozták a megállapodást tető alá. „A század folyamán két szemlélet, a folyamatosság és felvilágosodás tengelyén alakultak ki az első történeti összefoglalások. A század első felében általában a folyamatosság, mint legfőbb érték kategória érvényesül ...”, míg, „A század utolsó évtizedeiben már nyilvánvaló, hogy olyan alapvető kérdések várnak megoldásra, amelyeket a Rákóczi-szabadságharc idején már elrendeztek, mint a vallási tolerancia, a nemesség közteher-vállalási kötelezettsége, a közhatalmi jobbjogvédelem, Erdély és az országegység, a kulturális önrendelkezés és a magyar nyelv kultúrája.”³

A közoktatást azonban nagymértékben meghatározta a politika. Az iskolaügy – Mária Terézia híres kijelentését idézve – „politikum”, azaz államhatalmi kérdés. És ez az általunk tárgyalt időszakokra szinte végig érvényes. Vegyük például a XVIII. század legsikeresebb magyar tankönyvét, a Losontzi István által 1773-ban készített *Hármas Kis Tükört* (TANKÖNYVTÁR 1.)⁴, mely népiskolai tanulók számára íródott. Mit ír ez a munka a Rákóczi-szabadságharcról? Nem sokat! „*Ennek [ti. Leopoldus, azaz I. Lipót] idejében támadott-fel Rákóczi Ferentz Bertsényi Miklóssal 1703. és sok pusztításokat kezdett tenni az Országban, de e' szélvész-is idővel a' Királyi hatalom le-tsendesítette.*”⁵ Majd – ez a nem túl szívderítő kép – Iosephus I., azaz I. Józsefnél azzal folytatódik, hogy „*Birodalmának kezdetében azon vólt, hogy a' Magyarokat le-tsendesítse az Angliai és Hollándiai követek által: de a' Magyarok Jósef Királynak kegyelmes ígéreteit meg-vetvén, tovább is folytatták a' hadakozást, nem kevés károkkal: mert Trentsin táján igen meg-megverettenek, G. Heister, és Pálfi János Vezérek által 1708. Eszt.*”⁶ Carolus VI., azaz VI. Károly „*Spanyol Országból ki-jövéen Magyar Országot békességben találta: mert az előtt való esztendőben, Pálfi Jánosnak és Károlyi Sándornak serénységek által a' Kurutzok le-tsendesettenek. Rákóczi Ferentz, Bertsényi, és egyebek, sok pénzel Lengyel-Országba mentenek; a' többek a' Királynak ajánlott kegyelmessége mellett az Országban meg-maradtanak.*”⁷ Ehhez hasonlóan szól a piarista Bolla Márton latin nyelvű, a század utolsó éveiben megjelent tankönyve⁸ is. „A Rákóczi-féle szabadságharc előzményeit nagyon hézagosan, a szabadságharcot alig néhány sorban tárgyalja.”⁹

2. kép: Budai Ézsaiás (1766–1841)

„*Gonosz megjegyzés, de talán nem teljesen alap nélküli, hogy ezért is részesült I. Ferenc királytól 1800-ban aranyérem kitüntetésben. A katolikus történetírókra azonban mindig is jellemzőbb volt a Habsburgok iránti*

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

3. kép: Péczely József (1789–1849)

még jobban tanúsítják a Budai előadásáról készült diákjegyzetek, melyek egészen más szemléletű bemutatást sugallnak.¹³

A tanítvány és professzor utód, Péczely József latin nyelvű – egyébként egyetemes történeti – tankönyvének¹⁴ vonatkozó leírásait is erősen „beárnyékolta” a cenzúra. *Alig írt valamit a Rákóczi-szabadságharról, a spanyol örökösödési háborúval kapcsolatban említi néhány sorban. De a rövid említésből is kiderül a szerző állásfoglalása, midőn „a szerencsétlenül kezdett nagyszombati és zsigódi ütközetéről”-ról pár szóval beszámol. Péczely nyilván a kurucok mellett érez, akiknek sorsát ez a két vereség már beárnyékolta. A szabadságharról nem ír többet sehol. A szatmári béke említése után röviden tudósít Rákóczi külföldi sorsáról, megemlíti a töröktől tanúsított jóindulatú magatartást, majd Rákóczi és fiainak halálát.*

4. kép: Bocsor István (1807-1885)

hűség és az egyház iránti lojalitás.

Az I. Ferenc-féle abszolutizmus éveiben oldódik ugyan a Rákóczi-szabadságharc megítélésének merevsége, de azért a cenzúra is megteszi a magáét. Legkiemelkedőbb ebből a XIX. század eleji időszakból a híres protestáns debreceni professzor, Budai Ézsaiás tankönyve (TANKÖNYVTÁR 2.),¹⁰ mely már címében is igyekszik megfelelni a cenzúra elvárásainak. Ugyanakkor 78 oldal terjedelemben tárgyalja a Rákóczi-szabadságharc történetét, mely „különös vegyüléke a Habsburg-ház iránti lojalitásnak és a kuruc küzdelmek tekervényes leírásának”¹¹ Érdekes a leírás „fejlődéstörténete”, mert „bár a szabadságharc tárgyalását ... császárhű szellemben kezdi, de a vége felé a közvetett jellemzés módszerével Rákóczit a kurucok ügyéhez mindhalálig hűséges fejedelemnek mutatja be. Mikes könyvének burkolt ajánlása pedig azt bizonyítja, hogy a tankönyv írója Rákóczit Mikes Kelemen szeretettel teljes tekintetén át nézte.”¹² Ezt

és fiainak halálát. „Bennük kihalt a Rákócziak legnemesebb férfi-ága” (*nobilissima*). Ezt a rövid, de annál kifejezőbb méltatást csak olyan ember írhatta, aki a Rákóczi-család függetlenségi harcait helyeselte, s aki maga is az ország függetlenségének híve.¹⁵ Jellemző, hogy – immár magyar nyelvű nemzeti történeti – másik tankönyvének¹⁶ vonatkozó, 1526 utáni része meg sem jelenhetett.

Még egy protestáns kollégiumi professzort kell megemlítenünk a reformkorból, aki jellemzően ekkor még meg sem jelentethette – ma már radikálisnak korántsem mondható – nézeteit a téma kapcsán. A pápai Bocsor István reformkori órái is a tanítványok jegyzeteiben maradtak fenn, illetve nyomdafestéket csak az 1860-as években láthattak. (TANKÖNYVTÁR 7.)¹⁷ Nagy – összesen 61 oldal – terjedelemben, I. Lipót és I. József uralkodásához kötve három részre bontva

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

foglalkozik – az ő szóhasználatában – a Rákóczi-mozgalommal. Idézzük rövid értékelését: „A szatmári egyezkedéssel beveződött a 8 éves polgárháború, mely majd 90 ezer honfit emésztett föl. Kelte és enyészte a haza és idő körülményeiből önként állt elő. Ez idő szerint utolsó erőszakos fellobbanása volt ez az ős ellentéteknek, utolsó kitörése a középkori részlegességek és az újabbkori egyetemesség fegyveres harcainak, utolsó szele a majd öt százados aranybullának, utolsó daczos föllépte a vallásszabadság, nemzetiség, alkotmányosság mozgalmaival párosult belföldiségnek, utolsó erőfeszítése a legalább részben visszanyerendő önállóságra törekvésnek, utolsó viharos kísérlete a hanyatló haza önfenntartási küzdelmeinek.”¹⁸ *Érdekes, hogy miközben a kudarc okait sorolja fel, egy másik század és egy másik szabadságharc emlékéért is felidézi bennünk, nyilván nem véletlenül, hiszen „direktben” akkor arról nem szólhatott: „Egy pár nemzetiség már ekkor erősen el volt idegenítve a magyartól. Rákóczy felszólítása sem a szerbeket, sem a horvátokat nem bírta részére hajtani. Az aristocratia most sem olvasztotta magát egybe a lakosság más rétegeivel. A nép jogosultságaiért a fölkelés sem tett semmit; s hadseregén meglátszott a nemesi fékezhetetlenség. A nemesség nem bírt túlemelkedni a középkoron, hozzá most is szigorúan ragaszkodott, s állását nem tudta beilleszteni az új kor mind egyetemesebbé vált államgépezetében. A protestánsok két felekezet közt ki nem oltható bizalmatlanság miatt, nem csatlakoztak határozottan a mozgalom catholicus vezetőihez, [s miután] kivált a bécsi udvar felülről szitogatással...”¹⁹*

Immár a katolikus történetírók tankönyvei sem egyértelműen Habsburg-pártiak, bár kétségkívül „visszafogottabbak”, időnként saját egyházuk múltját illetően is. A piarista Spányik Glycér például tankönyvében (TANKÖNYVTÁR 3.)²⁰, melyben *a szabadságharc előzményeinek ismertetése bizonyos megértést, sőt burkolt rokonszenvet árul el Rákóczi és hívei iránt. A következőket sorolja fel: A törökkel kötött béke megtárgyalására egy magyart sem hívtak meg; a Habsburg-ház örökösödési jogának megállapítása, az ellenállási jog eltörlése, a papi és világi hivatalok idegenekkel való betöltése, az állandó adózás bevezetése, a külföldi katonaságnak az országban való állomásoztatása; hogy “a Protestánsoktól újra sok templom elvétel, s a Protestánsok által lakott városokban a Jezsuitáknak Collegiumok és Gymnasiumok építettek, s más több efélék a nemzet*

5. kép: Horváth Mihály (1809–1878), a „demokrácia történetírója”

szabadságai ellenére történtek, azt sokan olly nehezen szenvedték, hogy Leopold ellen fegyvert fogni, magokban eltökélték, vezérül választván II. Rákóczi Ferencet.”²¹ *A szabadságharc alatti Rákócziról és mozgalmáról azonban gyalázkodó hangon ír.*

Az igazi szemléleti áttörést Horváth Mihály és Szalay László hozta el, igaz az előbbi nem elsősorban tankönyveiben. Ők már a polgárosulás szempontjából vizsgálták a szabadságharc történetét és eredményeit: „A reformkor értelmisége elemi erővel fogalmazza meg Rákóczi-kor ismeretének igényét. Nem kegyeletből vagy romantikus elvagyódásból. A megoldandó feladatokhoz, a polgári átalakulás megvalósításához kívánta meg a múlt hiteles ismeretét.”²² Ezt a feladatot látták el főleg ők ketten. Ami a később neves történetíróvá váló Horváth tankönyveit illeti, hármat is írt. Légrövidebb, alig több mint 100 oldalas összefoglalása (TANKÖNYVTÁR 4.)²³,

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

melyet Kis magyar történetnek is „becéztek”, és melynek nyomán akadémiai rendes tagságát is elnyerte. Ebben Rákóczit még pártvezérnek nevezi – értsd: a pártütők vezére –, és mozgalmát úgy értékeli, hogy véget érnek a két évszázada tartó belháborúk. Leírásában érződik még a cenzúra hatása, de – Spányiktól eltérően – I. Lipótot semmilyen dicsérő jelzővel nem illeti, szemben I. Józseffel: „Rákóczy épen tetőpontján állott hatalmának, midőn József a kormányzást átvette, de hatalma és tekintete nem sokára megcsökkent. József egészen más módokhoz nyúlt a béke helyreállítására, mint aminőket eddig atyja használt, s ennek keménységét és szigorúságát kegyelemmel és szelíd engedékenységgel váltá fel. [...]” De „Rákóczy elfogadhatatlan feltételeket támasztott, a harc folytatódott, a szerencse Józsefhez pártolt.”²⁴

Horváth Mihály másik kis összefoglalását, *A magyarok történetét* (TANKÖNYVTÁR 5.)²⁵ kézikönyvnek szánta, főleg az iskolák számára (Pápa, 1842–1846). Ekkor csak vázlatosan írt Rákóczi háborújáról, s az 1604–1711 közötti korszakot „a nemzeti visszahatásból származott forradalmak, nemzeti és vallási szabadságért vívott harcok időszakának” nevezte. Pozitív Rákóczi-képpel indít: „Rákóczy, ki nemes lelkű férfiú volt s csak hazája javát és szabadságát hordta szívéen, a békétől nem is volt idegen, ha ezt úgy meg lehetett kötni, hogy az ország szabadsága azután teljes biztosságba helyeztessék; mi végre többször is tartattak alkudozások. De a föltételeken nem tudtak megegyezni.” [ti. Leopolddal] A polgárháborúnak nevezett küzdelem egyik fő toposza, hogy „a nemes szívű, engedékeny” I. József alkudozni kíván, de Nagyszombatban „Bercsényi, fővezére a szövetséges magyaroknak [...], ki nélkül Rákóczy fejedelem semmit sem tehetett, épen nem volt hajlandó a békére; oly föltételeket adott a király megbízottai elébe, melyekben ezek meg nem egyezhettek.”²⁶ A másik fő toposz tehát, Bercsényi bűnbaknak történő beállítása.

Horváth Mihály harmadik, a „bölcészettanuló ifjúság” számára írt tankönyvében (TANKÖNYVTÁR 6.)²⁷ is átüt a Rákóczi – és nem az ügy – iránti rokonszenv, mert itt is végig lázadásról esik szó. Szemben az előző tankönyvekkel, részletes, évenkénti bontásban tárgyalja az eseményeket, a hadi és a diplomáciai történéseket is, benne Széchényi Pál kalocsai érsek tárgyalásait Bercsényivel, Károlyival, Rákóczival Gyöngyösön, az angol és németalföldi követek jelenlétében Selmecen is.²⁸ A trónra lépő I. József jóindulatát hangsúlyozza, aki Savoyai Jenő hercegnek, a Haditanács elnökének javaslatára visszahívja a gyűlölt Heister generálist.²⁹

Összegezve a történelemtanításunk hőskorát jelentő szűk egy évszázados időszakot, igen rányomja bélyegét a korra a kellő tudományos feltártság hiánya és a Habsburg hatalom politikai súlya. Nem hagyható ki ugyan a Rákóczi-szabadságharc a történelemkönyvekből, de vagy súlytalanul kerül tárgyalásra a kor három uralkodójának tevékenysége kapcsán, vagy a hatalom iránti lojalitás és a felekezeti jelleg határozza meg a megítélését. A szabadságharc kifejezés helyett „lázadásról”, „mozgalomról” olvashatunk, melyben Rákóczi személye többnyire pozitív minősítést kap, de többnyire elhalványul a „jó király”, I. József kedvező megítélése mögött. (A kezdetben „Nagy Leopold”-nak nevezett I. Lipót „fénye” viszont fokozatosan megkopik.) Olyan személyiségek kerülnek kiemelésre, mint Széchényi Pál kalocsai érsek, és Bercsényi Miklós, utóbbi többnyire mint Rákóczi „rossz szelleme” jelenik meg, ezzel persze a fejedelem felelősségét is csökkentve. A közjogi hozzáállást jól jelzi, hogy szinte mindenütt szécsényi és ónodi gyűlésről esik szó, országgyűlés helyett, mely – ugye – Pozsonyban ülészik. A szabadságharc értékelését meghatározza az a

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

szemlélet, hogy jobbra a rendi jellegét hangsúlyozzák, kiemelve, hogy a két évszázada zajló függetlenségi harcok záróeseményéről van szó, mely után szinte minden rendeződött a kompromisszumos béke nyomán. Fokozatosan azonban teret kap a Rákóczi-emigráció bemutatása, tárgyalása is, főként Mikes Kelemen munkásságát a középpontba állítva.

A neoabszolutizmus, a kiegyezés és a dualizmus kora

Márki Sándor írta 1907-ben megjelent nagy visszhangot keltő II. Rákóczi Ferencz c. biográfiájában, hogy a szabadságharc idején sikerült „a királynak megmutatni, hogy a magyar nemzet nem engedi magát szolgáló félelemtől vezettetni, de az atyai szeretet uralmát önként elviseli”.³⁰ A történetírás és a tankönyvírás megállapításai ebben a vonatkozásban teljesen azonosak. Különbség legfőképpen abban mutatkozik, hogy a tankönyvírók gyakrabban élnek azzal a – tudományban sem ismeretlen – trükkel, hogy a nemzettel szembekerülő Habsburg-udvart következetesen „német”-nek nevezik, s így a dinasztia a súlyos teher alól némiképp mentesül. (A század elején még használatos formula – a király jó, de a tanácsadók gonoszak – már alig használható.)³¹

6. kép: Fraknói (Frankl) Vilmos (1843–1924)

Az 1860-as évek nem túl számos tankönyve közül emeljük ki Fraknói (Frankl) Vilmos és Somhegyi (Schröck) Ferenc munkáját. Az előbbi 1864-ben megjelent könyvében derék „labanc”-ról szól még a leírás. Bocskai és Rákóczi nála „lázádozó”, Bethlen „nagyravágyó”, a fejedelmek „színt és ürügyet” keresnek pusztító, különösen katolikus papokkal és szerzetesekkel kegyetlenkedő „polgárháborúk” kiobbantására. Rákóczi György pedig még a „török barátságát” sem „átallotta” keresni, miután a „törvényes király ellen” kitűzte a zászlaját.³² Somhegyi könyvében (TANKÖNYVTÁR 8.) Rákóczi – immár csak róla szólva – „egy zsoldos had élén az országba jövén” aratja kezdeti sikereit. Arról is szól a tankönyv, hogy a Lipót és Rákóczi közötti alkudozásokon a király a magyarok sérelmeinek orvoslását és általános bűnfeledést ígért, míg Rákóczi a kötetlen béke külhatalmak általi biztosítását szorgalmazta. I. József idején a harc Bercsényi „konoksága” és „önzósége” miatt folytatódott, aki „több másokkal engesztelhetetlen maradt, s mint gonosz szelleme Rákóczynak és nemzetek minden értekezését és alkuvását, mely a béke érdekében történt, meghiusítja.”³³

Hamarosan 1711 a kiegyezés előképe lesz. „A szatmári békekötésről nem szabad lekicsinylően szólni. Fegyverletételre nem került sor, mert a kurucok, szám szerint 14–18 ezer, fegyvereiket hazavihették; a zászlókat ellenben, 149-et a földbe tűzték. [...] A kapituláció tehát nem történt megalázó feltételek alapján [...] De különben is: a hősök tusája nem maradt meddő, vérökből sarjadzott Rákóczi felkelésének kettős célja: az alkotmány és vallásszabadság biztosítása.”³⁴ Mangold Lajos tankönyve (TANKÖNYVTÁR 10.) bizonyára sokat merített Thaly Kálmán és Acsády 1711-ről vallott nézeteiből. Megfogalmazása,

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

különösen annak leglényegesebb részei: „nem ... megalázó”, „a hősök tusája nem maradt meddő” szinte parafrázisa Thaly, illetve Acsády véleményének, s egyben bizonyítéka annak is, hogy a századforduló tankönyvei már hű tükörképét mutatják a korabeli tudománynak.

7. kép: Thaly Kálmán (1839–1909)

A korszak meghatározó történetírója, akinek a szemlélete döntően érvényesül a tankönyvek jelentős részében, tehát Thaly Kálmán, aki a nemzeti romantika „emelkedés – csúcspont – hanyatlás” szellemében gondolkodott. (Ezt a szemléletet a mai napig tükrözik történelemtankönyveinkben a Rákóczi-szabadságharcra foglalkozó tananyagok és tananyagrészek.) Rendkívül szorgalmas kutatómunkával „megteremtett egy valójában nem létezett *”kuruc világot”*, és ezt el is tudta fogadtatni a kevésbé tájékozott és iskolázatlan közönséggel.”³⁵ „Thaly felfogásában a két történelmi személyiség, Rákóczi és Bercsényi a legnagyobb egyetértésben testesített meg egy, az ő képzeletében kialakult nemzeteszmet. A szabadságharc általa vázolt jellegét a felkelés vezetői a nemesi szabadságért, a rendi

előjogokért önmagukba zárkózva harcoltak. Esze Tamás elveszti nála sókereskedő foglalkozását,³⁶ *”hazafi”* lesz, és minden jobbágy hazafiságából követi urait. Az ellenség jelzőkkel minősítve (*”gonoszlelkű”, ”gyáva”*) lefokozódott, helyenként ördögi, máskor nevetséges, de mindig a kurucokhoz képest alábbvaló. Olvasatában a szabadságharc elhatárolódott a korabeli Európától. Vezetőinek külföldi segítségre csak annyiban volt igényük, hogy katonai segítséget kapjanak vagy békét közvetítsenek a Habsburg hatalommal.”³⁷

Ugyanakkor más értékelések is előfordulnak. A jezsuita szerzetes Komárik István tankönyvében (TANKÖNYVTÁR 9.) például a Rákóczi-szabadságharc alig két oldalt kap, ott is főként Széchényi Pál, kalocsai érsek lojalitását és hazafiságát hangsúlyozva, a következő értékelésekkel: *”A béke főpontjai a vallásszabadságot és alkotmányt biztosítják. A szatmári béke tanuskodik József jóakarataról és biztosítja a nemzeti szabadalmakat. [...]*

*A Rákóczy fölkelés is, mint az előbbiek csak arról tesz tanuságot, hogy a magyar egyaránt szívósan ragaszkodik dinasztijához és alkotmányához.”*³⁸

Egy másik katolikus tankönyvíró tanár, Ujházy László (TANKÖNYVTÁR 12.) is főleg az uralkodó ház iránti lojalitásról szól: *”A szatmári béke [...] Biztosította a vallásszabadságra vonatkozó magyarországi és erdélyi törvények megtartását, nemkülönben Magyar- és Erdélyország minden törvényének és kiváltságának tiszteletben tartását. Végül biztosította a rendeknek ama jogot, hogy sérelmeiket a legközelebbi országgyűlésen előterjeszthetik.”* Rákóczi-ról azonban ő is elismeréssel ír: *”Nemes alakja mint a független Magyarország eszméjének és az önzetlen, áldozni kész hazaszeretet megtestesülése él a nemzet emlékezetében.”*³⁹ A tankönyvben képek, fametszetek is megjelennek: Bercsényi Miklós, Pálffy János és Károlyi Sándor aláírása, II. Rákóczi Ferenc szózatának címlapja és A felekezetek egyetértésének emlékére vert érem (1705), melyek önmagukban is hordoznak némi mondanivalót. Összességében megállapíthatjuk, hogy – bár a felezeti különbözőségek korántsem olyan meghatározóak, mint a XIX. század első felében – a protestáns szerzőknél még szorosabbá válik a kapcsolat a *”magyar [rendi] alkotmány- és vallásszabadságért”*

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

folytatott küzdelem között; a katolikus szerzők pedig több gondot fordítanak a katolikus egyház nemzeti szerepének a bizonyítására.⁴⁰

A korszak egyik kiemelkedő tankönyvírójának, Varga Ottónak (TANKÖNYVTÁR 11.) az értékelése sem áll távol a fentiektől, de – kétség kívül – közelebb áll a valódi oknyomozáshoz, kiemelve a külpolitikát a sokféle tényező közül, de egyúttal nagyobb történeti perspektívába is helyezve a témát: „A szerencsétlen külpolitika azonban zátonyra juttatta a fölkelést. Kívülről elhagyatottság, belül kimerültség, a seregbontó fekete halál, ismételt vereségek, József amnesztíája, még inkább a foganatba vett sérelmek orvoslása hajlandóvá teszik a fölkelők többségét a békére” [...]

„A fölkelés így biztosítván az alkotmányt és vallásszabadságot; megoldotta célját; alkotmánybiztosítékul a káros külföldi befolyás helyett a jó útra tért kormány belátását és a nemzet bizalmát helyezte.”

„Ez volt a befejezése ama százados harcoknak, miket a némettel egyesülve vívott a nemzet a török ellen az ország területéért, és viszont a törökkel és más külhatalmakkal szövetkezve küzdött a német ellen az alkotmányért.”⁴¹

Egyik-másik tankönyvünkben nyoma van annak, hogy szerzőik észrevették a Rákóczi-szabadságharccal együtt járó belső, társadalmi feszültséget is. Előadásában – legalább is „osztályalapon” – szinte megközelíti a marxista szemléletet Andor József, aki – valószínűleg Rákóczi *Emlékiratai* hatására – a parasztok szerepét a kezdeti szakaszban külön kiemeli, s hozzáteszi: „E lázadás miatt a nemesség bizonyos idegenkedéssel várta Rákóczi bejövetelét.” A szabadságharcban később mutatkozó – újra csak a fejedelem *Emlékirataiban* is megfogalmazott – hibák (vezérek egyenetlensége, fegyelem, haditudomány hiánya) felsorolása után így folytatta: „Ehhez járult, hogy ez a felkelés is elsősorban a nemességé, mert a nemesség alkotta a nemzetet ..., lovon harcolt, a gyalogos katonát lenézte.”⁴²

1913-ban jelent meg a fiatal (akkor még csak 29 éves) Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* c. munkája, melynek 113 jegyzetében Thaly nemzeti romantikus történetírásának szakszerű kritikáját adja. Bár a könyv Rákóczi életének 1715 és 1735 közötti időszakáról szól, de egyetemes történeti áttekintéssel Rákóczi politikai lépéseinek céljait és eszközeit vizsgálja úgy, hogy törekvéseinek háttéréül az európai államok diplomáciáját tekinti. Megállapítja, hogy „Rákóczi egy stabilitását veszített Európában keres ügye számára támpontokat, természetesen hiába. [...] A szabadságharcot rendi felkelésnek ábrázolja, ugyanúgy mint Thaly és Márki, a Habsburg–magyar keretek között maradván a folyamatosságot a Habsburg Birodalom létében mutatja fel.”⁴³ Szekfű hőisével szemben a Glatz Ferenc által „pöttyözésnek” nevezett⁴⁴ módszert alkalmazza, azaz szinte akaratlanul inszinuálja, majd hosszasan mentegeti és hibája ellenére az egekbe emeli őt.⁴⁵ Nézzünk egy példát: „Mikor a felkelés ügye végét járta, szétszórt kurucoknak nem volt hol fejüket lehajtaniok, a parasztságot kuruc és császári sereg egyaránt kiélte, Rákócziék és Bercsényiék víg szánkócsilingeléssel sikamlottak a lengyel határ haván, szép lengyel asszonyok társaságában. Az emberek érzékenysége akkor nem volt ilyen dolgokban annyira kifejlődve, mint manapság. Csak a XIX. század francia és német érzékenysége és romantikája fejlesztette ki a köztudatot, hogy a tánc és mulatozás sorcsapások lesújtása idején szentségtörés.”⁴⁶

Romsics Ignác újabban megjelent historiográfiai munkája nyomán rögzíthetjük: „A Thaly által fölépített Rákóczi-kultusszal szemben, melyet Márki is csak részben és tapintatosan dekonstruált, Szekfű kifejezetten deheroizálta, vagyis hús-vér embernek mutatta

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

be hőstét.”⁴⁷ A deheroizálás azonban nemcsak az akkor már két évszázados múltnak, hanem az akkori közelmúltnak is szólt. „Minden száműzött élete a köznek haszontalan, hisz a száműzetésnek megokolása éppen abban rejlik, hogy az otthoni új rend a régi rend embereinek nem tudja többé hasznát venni és eltávolításukkal kénytelen könnyíteni magán”⁴⁸ – írja Szekfű, mely mondat nyilvánvalóan a nemrégiben meghalt Kossuth Lajosra, illetve az egész 1849-es emigrációra is vonatkozott.⁴⁹

Összegzésként megállapíthatjuk: a tárgyalt időszak tankönyveit meghatározza, hogy erről a szabadságharcról a korábbiaknál lényegesen szabadabban lehetett írni, mint a korszakot indító hasonló eseményről. A történelmi kutatások is elérik azt a szintet, amely kellő alapul szolgál tudományosabb igényű történelemtankönyvek megírásához. Ugyanakkor – bár a nemzeti romantika (főleg Thaly Kálmán munkássága révén) „belengi” az időszakot – a dualista államszervezet és a K. u. K. rend gátat is szab a túlzottan radikális, Habsburg-ellenes értékeléseknek. A korszak végén Szekfű reálisabb megközelítése, értékelése egyelőre sem a magyar történettudományban, sem a tankönyvírásban nem hozott áttörést.

A két világháború közötti időszak

Az őszirózsás forradalom és tanácsköztársaság „felfordulását” követően konszolidálódó új rendszer számára témánk szempontjából is új helyzet teremtődött. A történelmi kutatás számára például megnyíltak az eddig zárt bécsi levéltárak, ugyanakkor az utódállamok tulajdonává lettek a hazai iratanyag jelentős részét tartalmazó intézmények, melyek számunkra viszont bezárultak. Amit a közvélemény megtapasztalhatott, hogy nemcsak az 1906-ban újratemetett Rákóczi, Bercsényi nyughelye, a kassai dóm került „összement” határainkon túlra, de veszélybe, majd nagyrészt felszámolásra kerültek más szobrok, emléktáblák és emlékhelyek is. A kuruc romantika így ahelyett, hogy szelídülne, új táptalajra lelt. (Például a XIX. század végén íródott kuruc témájú műdal, a *Krasznahorka büszke vára* új jelentést kap, Thaly Kálmánnak pedig szinte kultusza lesz.)⁵⁰

Az Unger Mátyás által „átmeneti”-nek nevezett, 1919 és 1924 közötti időszak történelemtankönyveit azonban már inkább Szekfű Gyula újabb, 1917-ben megjelent könyve, *A magyar állam életrajza* határozta meg. A kuruc háborúk időszakával kapcsolatban így ír: a „...rendi kiváltságok és vallási sérelmek, mint a küzdelem céljai, a korábbi időszakhoz képest háttérbe szorúlnak, főkérdéssé egyedül a nemzeti önfenntartás, a magyarságnak nemzeti és állami megmentése lesz.”⁵¹ Hangsúlyozza, hogy „1703–11 között majdnem egész Magyarország egyesült II. Rákóczi Ferenc, Thököly mostohafiának zászlói alatt, a korábban királyhű nyugati vidékek is csatlakoztak hozzá, ősi Habsburg-ézelmű családok tagjai harcoltak mint kuructábornokok az abszolutizmus és elnemzetietlenítés ellen.”⁵² Nyilván ez a kérdés a háború katalizmáját és Trianont követően új jelentést nyert, bár egy ideig még a dualista korban megjelent tankönyvek jelentenek kontinuitást. Ez utóbbi azért is igaz, mert az új rendszer bevallotta az 1918 előtti Magyarországgal vállalta csak a folyamatosságot.

Először nézzük a piarista Jászai Rezső tankönyvét (TANKÖNYVTÁR 14.), melynek első kiadása még 1904-ben jelent meg. Ebben a hangsúly azon van, hogy „A szatmári béke ... visszaadta az ország alkotmányát, vallásszabadságát és a nemesség jogait.”⁵³ Rákóczi és a felkelők jellemzése is mentes minden nemzeti elfogultságtól. Rákóczi ugyanis „Jeles szónok,

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

vitész katona, képzett államférfiú, nemeslelkű ember, buzgó és mindamellett türelmes katolikus volt –, de nem hadvezető talentum; könnyen befolyásolható és engedékeny, holott önállóan és erélyesnek kellett volna lennie. Inkább a béke és az érzelmek embere...”, míg „Vezérei vitész katonák voltak ugyan, de nagy hadvezérek, és emellett egymásra féltékenyek, egymás közt versenyzők, ahelyett, hogy a nagy nemzeti ügy érdekében összetartottak volna. Tisztikara kevésbé képzett, engedetlen és fegyelmet nem tűrő. Hadserege igazán csak fölkelőkből állott, kik bátrak voltak ugyan, sőt vakmerők, de nem kitartó katonák; akik jobban szerették a dúlást-rablást, mint a rendszeres harcot.”⁵⁴

Ettől kissé eltérő és kevésbé kritikus képet mutat az egy évvel korábbi kiadású Takáts György-féle tankönyv (TANKÖNYVTÁR 13.), melyről főleg a kiemelések tanúskodnak: *„A szabadságharc legfőbb erénye az volt, hogy az udvar elejtette a Kollonics-féle reformterveket s az erőszakos beolvasztásról letett. [...] II. Rákóczi Ferenc történelmünk egyik legkiválóbb alakja. Mint fölkelő vezérek mások talán nagyobb sikereket értek el, de nemes gondolkodásban, elvhűségben, önzetlen hazaszeretettel még a legnagyobbaknak is mintául szolgált. Neve és a szabadság fogalma eggyé olvadt minden magyar ember lelkében.”⁵⁵*

Még emelkedettebb hangú és jobban együttérző az egy évtizeddel később, már az új, 1924-es tanterv szellemében az összeszokott szerzőpáros, Miskolczi István és Szolomájer Tamás által készített tankönyv (TANKÖNYVTÁR 15.). Ezt a megállapítást is két kisebb részlettel illusztráljuk: *„A kuruc hadsereg ... Rákóczinak minden áldozatkészsége mellett is kezdettől fogva hiányosan volt felszerelve, tűzértsége kevés és gyenge volt, vezérei a császári hadvezérek a magyarországi felszabadító és a spanyol örökösödési háborúk tanulságai alapján újjászervezték a császári sereget, úgyhogy a könnyű kuruc hadak a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudták már velük szemben Erdélyt és a Dunántúlt megtartani.”⁵⁶* Rákócziról – talán persze azért is, mert katolikus kiadónál jelent meg a könyvük – már szinte ódai hangon szólnak a szerzők: *„Mindenét feláldozta hazájáért, viszont hazája örökre szívébe zárta legeszményibb nemzeti hőségét. A nemzet szeretete még porladó csontjait is összeszedte a konstantinápolyi lazaristák templomában, s nagyszabású országos ünnepségek között temette el a kassai székesegyházban (1906).”⁵⁷*

Újabb szűk évtized múltával Marczinkó Ferenc és Pálfi János tankönyvében (TANKÖNYVTÁR 17.) a jelzők nem kopnak, sőt, tovább fényesednek: *„II. Rákóczi Ferenc a magyar szabadságharcok legönzetlenebb hőse. Hazáját, fáját a rajongásig szerette. Mint nemzetének hivatott vezére, feláldozta óriási vagyont, nyugalját, családi boldogságát, mert minden vágya az volt, hogy szabadnak és boldognak lássa nemzetét. Mikor meggyőződött arról, hogy a túlerővel szemben célt nem érhet, inkább a száműzetést választotta, semhogy elveiről, függetlenségéről lemondjon. II. Rákóczi Ferenc emlékét a magyar nép szívébe zárta s kegyelettel őrizi.”⁵⁸*

Az 1930-as évek közepén megjelent meghatározó jelentőségi szintézis, a Hóman Bálint és Szekfű Gyula nevével fémjelzett *Magyar történet*, amely a kurucok „... szabadságharcának nyolc esztendejét a Habsburg abszolutizmus és a magyar rendiség küzdelmének írja le. [...] Rákóczi portréján a száműzött vonásai elhalványultak, de nem tűntek el teljesen. Jobbágypolitikáját most már nagyra értékeli. [...] Ismét megjelenik a "forróvérű" Bercsényi, mint a Rákóczit befolyása alatt tartó rossz szellem. Új elem a szatmári béke leírásában a már Szalay és Horváth Mihály koncepciójában feltűnő meglátás, hogy Rákóczi az általános békéig akarta kihúzni a hadakozást, abban bízott, hogy belefoglalják az utrechti tárgyalásokkal az általános békébe.”⁵⁹ (A vonatkozó részeket Szekfű Gyula írta.)

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

Mindebből már néhány vonás „visszaköszön” az 1940-es évek elejének tankönyveiből. Nézzünk először egy katolikus szellemiségű tankönyvet – Szegedi (korábban Szolomájer) Tasziló munkáját (TANKÖNYVTÁR 19.) –, melyben a rendi sérelmek orvoslásának és a független nemzetállam megteremtésének igénye azonos hangsúllyal szerepel: *„Rákóczi – mint vezérlő fejedelem – a szécsényi és még inkább az ónodi gyűlés után szinte királyi hatalmat gyakorolt a szövetkezett vármegyék és városok területén. Módjában lett volna uralmát korlátlaná tenni, ezt azonban sem mélyen vallásos lelkiismeretével, sem alkotmányos érzületével nem tudta volna összeegyeztetni. Ezért – mint ahogy rendkívüli szervező tehetségével nemzeti hadsereget teremtett, úgy – az állami élet szempontjából a magyar alkotmánynak megfelelő rendi monarchiát hívott életre s minden tekintetben új Magyarországot, független és alkotmányos nemzetállamot kezdett építeni.”*⁶⁰ A protestáns Varga Zoltán (TANKÖNYVTÁR 20.) értékelésben Rákóczi – igaz, szűkszavú – elismerése mellett is keményebb, értékelése homlokegyenest eltérő: *„II. Rákóczi Ferenc alakja, mint az önzetlen hazaszeretet és áldozatkész elvhűség példája, örök időkre eszményképe minden magyar embernek. [...] A szatmári béke nem biztosította Magyarország szabadságát, Magyarország hosszú időre elvesztette állami önállóságát és kulturális függetlenségét.”*⁶¹

Összegezve a korszakot: egyáltalán nem véletlen, hogy Trianont követően egy keresztény-nemzeti kurzusban a fő kérdés a magyarságnak nemzeti és állami megmentése volt, amely hangsúlyozta a szabadságharcok, így a Rákóczi-szabadságharc jelentőségét is. A korábbiaknál gyakrabban cserélődő, és számukban is megfogyott tankönyvek jobbára követik a korszak történelemtudományi „kánonjait”, és a kor igényeinek megfelelően igen érzelemdúsán közvetítik azok főbb eredményeit a tanulóifjúság számára. Bár a felekezeti szerepe jelentősen csökken, mégis eléggé meghatározó marad.

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

MELLÉKLETEK

I. Képtár

1. kép: Bél Mátyás

forrás: <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/b/bel.htm>
(letöltés ideje: 2011.12.20.)

2. kép: Péczely József

forrás: <http://mek.niif.hu/05700/05790/html/01.htm>
(letöltés ideje: 2011.12.20.)

3. kép: Budai Ézsaiás

forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Budai_%C3%89zsai%C3%A1s
(letöltés ideje: 2011.12.20.)

4. kép: Bocsor István

forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Bocsor_Istv%C3%A1n
(letöltés ideje: 2011.12.20.)

5. kép: Horváth Mihály

forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_Mih%C3%A1ly_\(t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_Mih%C3%A1ly_(t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz))
(letöltés ideje: 2011.12.20.)

6. kép: Fraknói (Frankl) Vilmos

forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Frakn%C3%B3i_Vilmos
(letöltés ideje: 2011.12.20.)

7. kép: Thaly Kálmán

forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Thaly_K%C3%A1lm%C3%A1n
(letöltés ideje: 2011.12.20.)

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

II. Tankönyvtár

Az elemzett tankönyvek könyvészeti leírása után az alábbi adatokat közöljük:

- teljes oldalszáma (1),
- a Rákóczi-szabadságharccal foglalkozó tananyag rész terjedelme (2),
- valamint annak %-os aránya (3) a tankönyv egészéhez képest.

Az 1900 utáni tankönyvek vonatkozó részének részletes tartalomjegyzékét is közöljük.

1. Losontzi Hányoki István: *Hármas Kis Tükör. Magyar irodalmi ritkaságok*. Szerk. Vajthó László, LXIII. sz. Budapest, 1942. Osváth Ferenc bevezetésével. (Az 1771-i és 1773-i kiadás szövegének újranyomtatása.)
(1) 222 l. (2) 219-221. l., azaz 3 l. = (3) 1,4%
2. Budai Ézsaiás: *Magyar Ország Históriaja /III./, melybenn a felséges Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik*. Debrecen, 1812.
(1) 252 l. (össz. 932 l.) (2) 9-97., azaz 78 l. = (3) 8,4%
3. Spányik Glicér: *Magyar Ország rövid Históriaja, II. köt. A római császároknak és német királyoknak I-ső Rudolftól II-ik Ferencig, úgy szinte Magyarországnak I-ső Ferdinándtól fogva a mi idonkig való rövid históriaja*. Pesten, 1833.
(1) 56 l. (2) 88-89. l., azaz 2 l. = (3) 1,3%
4. Horváth Mihály: *A magyarok története Európába költözésöktől mostanig*. Pesten, 1841.
(1) 115 l. (2) 96-98. l., azaz 3 l. = (3) 2,6%
5. Horváth Mihály: *A magyarok története az ifjúság számára. Harmadik, újon dolgozott kiadás. Második rész*. Eggenberger, Pest, 1845.
(1) 179 l. (2) 49-53. l., azaz 6 l. = (3) 3,4%
6. Horváth Mihály: *A Magyarok története. A bölcsészettanuló ifjúság számára*. Bécs, 1847.
(1) 444 l. (2) 345-358. l., azaz 14 l. = (3) 3,2%
7. Bocsor István: *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre*. Negyedik füzet, Pápán, 1864.
(1) 406-890. l. (I-VII. össz.: 1812 l.) (2) 792-852 l., azaz 61 l. = (3) 3,4%

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

8. Somhegyi (Schröck) Ferenc: *Egyetemes világtörténet a felsőbb gymnasiumi ifjuság használatára*. III. köt. Uk-kor. Második, jav. kiad. Pesten, 1863.

(1) 187 + 260 l. (2) 145-146. és 195-196. l., azaz 4 l. = (3) 0,9%

9. Komárik István S. J.: *Magyarország oknyomozó története. A középfokú iskolák VIII. oszt. részére*. 2. kiad. Jurcsó Antal Könyvnyomdája, Kalocsa, (1900)

(1) 203 l. (2) 127-131. l., azaz 5 l. = (3) 2,5%

TARTALOM:

Negyedik korszak (1526–1711)

XVII. fej. Vallási, alkotmányos és nemzeti küzdelmek

– II. Rákóczy Ferenc fölkelése

10. Mangold Lajos: *A magyarok oknyomozó történelme. A középisk. VIII. oszt. számára*. 4., jav. kiad. Franklin, Bp., 1903.

(1) 436 l. (2) 282-299. l., azaz 18 l. = (3) 4,1%

TARTALOM:

VII. Vallási, nemzeti és alkotmányos küzdelmek

11. Alkotmányos és nemzeti felkelés (II. Rákóczi Ferenc)

– Általános elkeseredés (282-283)

– Rákóczi Ferenc

– Eddigi életpályája (283-284)

– Összeköttetésbe lép XIV. Lajossal

– Elfogják

– Lengyelországba menekül

– A felkelés kilátásai

– A felkelés kezdete 1703 (284-285)

– Rákóczi első sikerei 1703–1704

– 1704. az erdélyi rendek fejedelemmé választják

– Az udvar alkudozni kezd

– Rákóczi föltételei

– 1704. a nagyszombati csata

– I. József 1705–1711

– Rákóczit a magyar rendek is fejedelemmé választják 1705

– Rákóczi jelleme és tragikuma

– Viszony külföldhöz

– Szerződés XIV. Lajossal 1707

– Lajos föltételt szab Rákóczinak

– Ónodi gyűlés 1707. máj. – jún.

– Lajos cserben hagyja Rákóczit

– 1707. Erdély elvesz

– 1707. trencsényi csatavesztés

– Meddő külügyi alkudozások

– 1709

– 1710. Romhány (287-288)

– A felkelés zátonyra fut

12. A szatmári béke. Az alkotmány helyreállítása. Kútfők

– Károlyi Sándor béke-alkudozásai

– 1711. máj. 1. szatmári béke

– A béke méltatása

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

- *A fölkelés méltatása*
- *Rákóczi száműzetésbe vonul*
- *† 1735 Rodostóban*

11. Varga Ottó: *A magyarok oknyomozó története. A középisk. VIII. oszt. számára.* 5. kiad. Franklin, Bp., 1904.

(1) 292 l. (2) 189-190. l., azaz 2 l. = (3) 1,3%

TARTALOM

VI. Török-német világ

- 5. Az ország területének visszaszerzése; az alkotmány biztosítása
- *Rákóczy fölkelése; az alkotmány biztosítása.*

12. Ujházy László: *A magyar nemzet oknyomozó történelme.* Szent István Társulat, Bp., 1906.

(1) 375 l. (2) 231-242. l., azaz 12 l. = (3) 3,2%

TARTALOM

VIII. Küzdelmek az alkotmányért és a vallásszabadságért

- 5. fej. II. Rákóczi Ferenc és kora
(Képek, rajzok: Bercsényi Miklós gróf aláírása; II. Rákóczi Ferenc szózatának címlapja; A felekezetek egyetértésének emlékére vert érem (1705); Károlyi Sándor és Pálffy János aláírása)
- *Az udvar központosító reformkísérletei*
- *Kollonics javaslata*
- *A bécsi kormány magyar politikája*
- *II. Rákóczi Ferenc*
- *A fölkelés kezdete (1703)*
- *Alkudozások (1704–1706)*
- *Az ónodi gyűlés (1707)*
- *A fölkelés hanyatlása*
- *A szatmári béke (1711)*

13. Takáts György: *A magyar nemzet története. Gimn., reálisk. és leánygimn. VIII-ik oszt. számára.* 3., átdolg. kiad., Athenaeum, Bp., 1920.

(1) 216 l. (2) 131-136. l., azaz 6 l. = (3) 2,8%

TARTALOM

IX. Küzdelmek az alkotmányért és a vallásszabadságért

- 7. Rákóczi Ferenc szabadságharca
- *Rákóczi Ferenc ifjúsága*
- *Rákóczi elfogatása és menekülése*
- *Az első felkelők. Vereségük Dolhánál*
- *Rákóczi fellépése. A nemesség csatlakozása*
- *Sikertelen békealkudozás*
- *Rákóczi kiáltványa. A fölkelés nehézségei*
- *Rákóczi fejedelemmé választása*
- *A francia szövetség káros hatásai*
- *Az ónodi gyűlés*
- *A bujdosó Rákóczi*

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

14. Jászai Rezső: *Magyarország oknyomozó története a középisk. VIII. oszt. számára. 2. kiad.* Lampel, Bp., 1921.

(1) 310 l. (2) 163-170. l., azaz 8 l. = (3) 2,6%

TARTALOM

VII. A vallásszabadságért, az alkotmányért és az ország egyesítéséért folytatott küzdelmek.

5. Nemzeti ellenállás a központosítás ellen

- *Központosító tervek és intézkedések*
- *Nemzeti ellenállás. II. Rákóczi Ferenc fölkelése (1703-1711)*
- *A fölkelés első sikere*
- *XIV. Lajos és a fölkelők*
- *A fölkelés hanyatlása*
- *A szatmári béke*
- *Rákóczi és a bujdosók sorsa*
- *Rákóczi és a fölkelők jellemzése*

15. Miskolczi István – Szolomájer Tamás: *Magyarország története a fiúiskolák VIII. oszt. számára.* Szent István Társulat, Bp., 1931.

(1) 195 l. (2) 30-132. l., azaz 3 l. = (3) 1,5%

TARTALOM

VIII. I. Lipót abszolutizmusának kora

5. II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca

- *A Rákóczi-szabadságharc általánossága*
- *Rákóczi származása,*
- *fellépése,*
- *fogsága és menekülése*
- *A felkelés sikerei*
- *I. József (1705–1711)*
- *Szécsényi országgyűlés*
- *Az ónodi trónfosztás*
- *A kurucok gyengesége*
- *A trencsényi csata*
- *Károlyi Sándor béketárgyalásai*
- *A szatmári béke*
- *Rákóczi elbujdosása*

16. Erdélyi László: *Magyar történelem új rendszerben.* Bp., 1931.

(1) 198 l. (2) 143-147. l., azaz 5 l. = (3) 2,5%

TARTALOM

IV. Reformációs török kor. A Habsburgok öt nemzedéke

22. A török kor vége, Rákóczi fölkelése, reformok, pragmática sanctio 1683–1723

- *II. Rákóczi Ferenc szabadságharca (1703–1711)*
- *Nagyszombati vereség, új király, detronizáció*
- *A francia, bajor, porosz cserben hagyják Rákóczit. Két fő csatavesztése.*
- *Szatmári béke*

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

17. Marczinkó Ferenc – Pálfi János: *Magyarország története. Különös tekintettel a társadalmi életre és intézményekre. A fiúisk. VIII. és a leányisk. VII-VIII. oszt. számára.* Lampel, Bp., 1939 (?)

(1) 212 l. (2) 133-137. l., azaz 5 l. = (3) 2,4%

TARTALOM

VIII. I. Lipót abszolutizmusa

II. Rákóczi Ferenc felkelése (1703–1711)

- *I. József (1705–1711)*
- *A felkelés első sikerei*
- *Fordulat Höchstädt után*
- *A felkelés sikertelenségének okai*
- *Szervezési kísérletek. Az ónodi detronizáció*
- *A szatmári béke*

18. Marczinkó Ferenc – Pálfi János – Váradi Erzsébet: *Magyarország története a szatmári békéig. A gimn. és leánygimn. VII. oszt. számára.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1941.

(1) 148 l. (2) 140-145. l., azaz 6 l. = (3) 4,0%

TARTALOM

VIII. I. Lipót önkényuralma

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca

- *I. József 1705–1711*
- *A felkelés okai*
- *A felkelés első sikerei*
- *A későbbi sikertelenség és okai*
- *Szervezési és trónbetöltési kísérletek*
- *A szatmári béke*

19. Szegedi Tasziló: *Magyarország történelme a szatmári békéig. A gimn. és leánygimn. VII. oszt. számára.* Szent István Társulat, Bp., 1941.

(1) 142 l. (2) 129-133. l., azaz 5 l. = (3) 3,5%

TARTALOM

Nyolcadik szakasz: I. Lipót kora

V. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca

1. Rákóczi ifjúkora s fellépése

- *Forrongásból szabadságharc*
- *Rákóczi gyermekkora,*
- *Fellépése*

2. A szabadságharc sikerei

- *Előrenyomulása*
- *a Felső-Tiszától*
- *Bécsig*
- *A szécsényi országgyűlés*
- *Az ónodi trónfosztás*
- *Rákóczi alkotmányos kormányzása*

3. A zászló lehanyatlása

- *A meg nem valósult remények*
- *A hanyatlás belső okai: a kuruc hadak megfogyatkozása*

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

- pénzügyi zavarok
- Az összeomlás
- Békekötés,
- a béke tartalma
- 4. A bujdosó fejedelem
- Franciaországban
- Törökországban
- A rodostói élet
- Hazai földben

20. 20. Varga Zoltán: *Magyarország története I. (A szatmári békéig) Gimn. és leánygimn. VII. oszt. számára.* Orsz. Ref. és Orsz. Ev. Tanáregyesület, Bp., 1941.

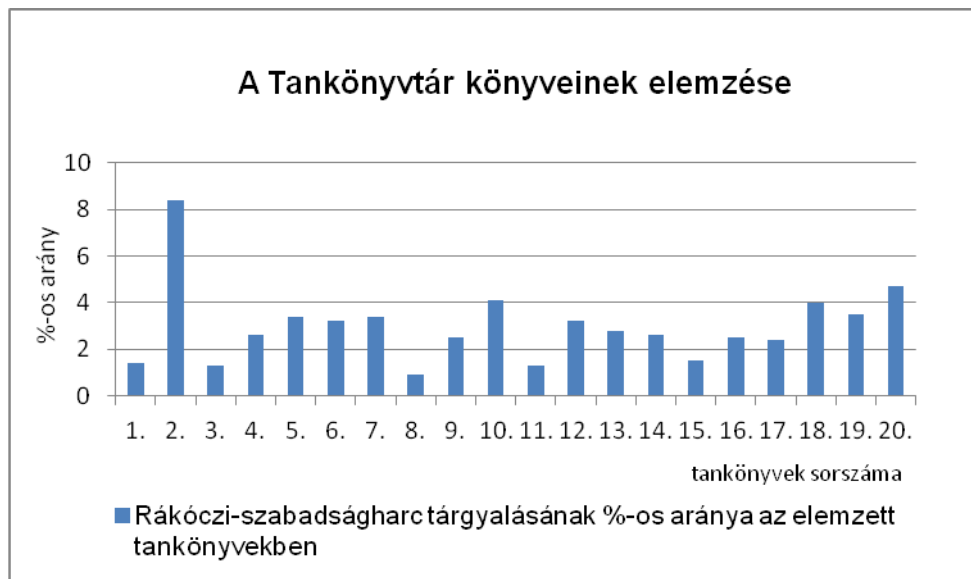
(1) 149 l. (2) 143-149. l., azaz 7 l. = (3) 4,7%

TARTALOM

VIII. Lipót abszolútizmusának kora

4. II. Rákóczi Ferenc (143-149)

- *Rákóczi Ferenc (apróbetűs)*
- *Hivatástudata győzedelmeskedik nevelésén (apróbetűs)*
- *Elfogatása*
- *A felkelés kirobbanása*
- *Rákóczi megindítja szabadságharcát*
- *Békealkudozások*
- *A szécsényi konvent (1705)*
- *Az ónodi trónfosztás (1707). A felkelés hanyatlása*
- *Rákóczi katonai szervezőmunkája (apróbetűs)*
- *Társadalmi kérdések (apróbetűs)*
- *A szatmári béke (1711)*

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

JEGYZETEK

1. A témát a következő számunkban folytatjuk.
2. SZEBENYI Péter (1970): *Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 8-9.
3. R. VÁRKONYI Ágnes (2004): *Befejezetlen történelem.* In: *Rákóczi-szabadságharc* (Nemzet és emlékezet). Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes – Kis DOMOKOS Dániel. Osiris Kiadó, Budapest, 711., 733.
4. Itt és a továbbiakban a tanulmány végén található TANKÖNYVTÁRban felsorolt, a munkánk során a téma szempontjából feldolgozott tankönyvek sorszámanak feltüntetésével utalunk az adott kiadvány könyvészeti adataira és a fontosabb terjedelmi mutatókra (teljes tankönyvi oldalszám, ezen belül a témánk hossza, valamint ennek %-os aránya az egész terjedelemhez képest).
5. LOSONTZI HÁNYOKI István (1942): *Hármas Kis Tükör. Magyar irodalmi ritkaságok.* Szerk. Vajthó László, LXIII. sz. *Nagykörös – Budapest, Osváth Ferenc bevezetésével. (Az 1771-i és 1773-i kiadás szövegének újrányomtatása.)* 166.
6. LOSONTZI HÁNYOKI (1942) 169.
7. LOSONTZI HÁNYOKI (1942) 170. (Kiemelés itt és a továbbiakban – hacsak külön nem jelezzük – az eredeti szövegben.)
8. BOLLA, Martinus (1799): *Primae lineae historiae universalis in usum studiosae juventutis Claudiopolitanae.* Claudiopoli, 3. köt. (2. kiad. Pest, 1820. 3. kiad. 1825. 5. kiad. 1836. 6. kiad. 1843. U. ott. Ezen utolsó kiadást ford. Kecskeméthy Csapó Dániel magyarra. Pest, 1845-46. és Schröck-Somhegyi Ferencz. U. ott, 1849.)
9. BÍRÓ Sándor, Dr. (1960): *Történelemtanításunk a XIX. század első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében.* Tankönyvkiadó, Budapest, 55.
10. BUDAI Ézsaiás (1912): *Magyar Ország Históriaja* (III.), melybenn a felséges Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik. *Debrecen, 19-97.*
11. BÍRÓ (1960) 116.
12. BÍRÓ (1960) 117.
13. A Rákóczi-szabadságharc kuruc szemléletű bemutatása. In: BÍRÓ (1960) 126-128.
14. PÉCZELY József (1830): *Summarium historiae recentioris Europaeae, a detectione Americae ad revolutionem Gallicani per temporum intervalla digestum. II. köt. Debrecen.*
15. BÍRÓ (1960) 77. nyomán
16. PÉCZELY József (1837): *A magyarok története Ásiából kijövetelöktől fogva a mai időkig.* I. köt. Ásiából kijövetelöktől fogva az Árpádház kihalásáig, II. köt. Az Árpádház kihalásától a mohácsi vérnapig. *Debrecen. 480 l.*
17. BOCSOR István (1864): *Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre.* Negyedik füzet, Pápa, 1864. 792-852.
18. BOCSOR (1864) 850.
19. BOCSOR (1864) 851.
20. SPÁNYIK, Glycér (1832): *A római császároknak és német királyoknak I. Rudolftól fogva II. Ferenczig, így szinte Magyarországnak I. Ferdinándtól fogva a mi időnkig való rövid históriája, melyet deák nyelven írt.* II. köt. Az 5. kiadás után magyarra fordítva. Pest.
21. BÍRÓ (1960) 89.
22. R. VÁRKONYI (2004) 735.
23. HORVÁTH Mihály (1841): *A magyarok története Európába költözésöktől mostanig.* A tanuló ifjuság számára írta Horváth Mihály, Váczi megyei pap, a szép művészet és a bölcselkedés tanára, a magyar tud. Társaság levelező tagja, Pesten, 1841. 96-98.
24. HORVÁTH (1841) 97-98.
25. HORVÁTH Mihály (1845): *A magyarok története az ifjuság számára.* Harmadik, ujon dolgozott kiad. Második rész. Eggenberger, Pest. 48-53.
26. HORVÁTH (1845) 49.
27. HORVÁTH Mihály (1847): *A Magyarok története. A bölcsészettanuló ifjuság számára.* Bécs, 345-358.
28. HORVÁTH (1847) 346-347.

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

29. HORVÁTH (1847) 348-349.
30. Idézi: LÉDERER Emma (1968): *A magyar polgári történettudomány története (1945-ig)*. Egyetemi jegyzet, 4. kiad. Tankönyvkiadó, Budapest, 52.
31. UNGER Mátyás (1976): *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben*. Tankönyvkiadó, Budapest, 47. nyomán
32. FRANKL (FRANKNÓI) Vilmos (1864): *Magyarország története. Kat. Gimnáziumok középszintűi számára*. Második, javított kiad. Pfeiffer Ferenc, Pest, 189., 197., 203.
33. SOMHEGYI (SCHRÖCK) Ferenc (1863): *Egyetemes világtörténet a felső gymnasiumi ifjuság használatára III. köt. Új-kor, Második jav. kiad., Pest, 45., 95.*
34. MANGOLD Lajos (1903): *A magyarok oknyomozó történelme*. A középisk. VIII. oszt. számára. Negyedik, javított kiad., Franklin, Budapest, 288-289. A tankönyv – némiképp rendhagyó módon – bőségesen tartalmaz forrásokat, korabeli szóhasználatát „kútfőket” is. (A tankönyv első kiadása 1883-ban jelent meg.)
35. R. VÁRKONYI (2004) 745.
36. Erre korábban Szalay László hívta fel a figyelmet, aki már a polgárosulás szempontjából vizsgálta a szabadságharc történetét. Vö. R. VÁRKONYI (2004) 738-739.
37. R. VÁRKONYI (2004) 745.
38. KOMÁRIK István S. J. (1900?): *Magyarország oknyomozó története*. A középisk. VIII. oszt. részére. 2. kiad. Jurcsó Antal Könyvnyomdája, Kalocsa, 130-131. (Kiemelés az eredeti szövegben. A tankönyv első kiadása 1899-ben jelent meg.)
39. UJHÁZY László (1906): *A magyar nemzet oknyomozó történelme*. Szent István Társulat, Budapest, 242.
40. Unger Mátyás ezt „ahisztórikus „nemzeti egység” részeként tárgyalja: UNGER (1976) 53.
41. VARGA Ottó (1904): *A magyarok oknyomozó története*. A középisk. VIII. oszt. számára. 5. kiad. Franklin, Budapest, 189. (A tankönyv első kiadása 1885-ben jelent meg.)
42. ANDOR József (1904): *Magyarország története középiskolák VIII. oszt. számára*. Athenaeum, Budapest, 138-139.
43. R. VÁRKONYI (2004) 757.
44. GLATZ Ferenc (1988): *Nemzeti történetíró a forradalmak után. Nemzeti kultúra – kulturált nemzet (1867–1987)*. Kossuth Kiadó, Budapest, 275.
45. ŐZE Sándor (2009): *Szekfű Gyula török koros munkássága*. In: Uő: *Nemzettudat és historiográfia*. Hamvas Intézet, Budapest, 18.
46. SZEKFŰ Gyula (1913): *A száműzött Rákóczi 1715–1735*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 25.
47. ROMSICS Ignác (2011): *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó, Budapest, 279. (Az idézetben Márki Sándor 1907-ben megjelent három kötetes II. Rákóczi Ferenc biográfiájára történik utalás, melynek megírására a hatalmas kuruc kori forrásanyagot feltáró Thaly élete végéig sem vállalkozott.)
48. SZEKFŰ (1913) 368.
49. Szekfű Gyulát hihetetlen támadások érték Rákóczi meggyalázásának vádjával szinte az egész magyar sajtó és a történettudomány nagy részéről is. Erre reagált 1916-ban Szekfű a *Mit vétettem én?* c. könyvében
50. R. VÁRKONYI (2004) 760.
51. SZEKFŰ Gyula (1917): *A magyar állam életrajza*. Dick Manó kiadása, Budapest, 144.
52. SZEKFŰ (1917) 145.
53. JÁSZAI Rezső (1921): *Magyarország oknyomozó története a középisk. VIII. oszt. számára*. 2. kiad. Lampel, Budapest, 169.
54. JÁSZAI (1921) 170.
55. TAKÁTS György (1921?): *A magyar nemzet története*. Gimn., reálisk. és leánygimn. VIII-ik oszt. számára. 3., átdolg. kiad., Athenaeum, Budapest, 135-136.
56. MISKOLCZY István – SZOLOMÁJER Tamás (1931): *Magyarország története a fiúiskolák VIII. oszt. számára*. Szent István Társulat, Budapest, 131-132.
57. MISKOLCZY – SZOLOMÁJER (1931) 132.
58. MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János (1939?): *Magyarország története. Különös tekintettel a társadalmi életre*

Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából

I. rész – A Ratiok korától 1945-ig

és intézményekre. A fiúisk. VIII. és a leányisk. VII-VIII. oszt. számára. Lampel, Budapest, 137. és MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János – VÁRADI Erzsébet (1941): *Magyarország története a szatmári békéig*. A gimn. és leánygimn. VII. oszt. számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 145. [TANKÖNYVTÁR 18.] Míg az idézett rész az első tankönyvben apróbetűs csupán, addig a másikban már normál betűnagysággal szedett, sőt, kiegészül még egy mondattal: „*Fejedelmi tulajdonságokban gazdag nemes jellem, szeretetreméltó ember, Istenfélő lélek volt.*”

59. R. VÁRKONYI (2004) 765.
60. SZEGEDI Tasziló (1941): *Magyarország történelme a szatmári békéig*. A gimn. és leánygimn. VII. oszt. számára. Szent István Társulat, Budapest, 131.
61. VARGA Zoltán (1941): *Magyarország története I. (A szatmári békéig)* Gimn. és leánygimn. VII. oszt. számára. Orsz. Ref. és Orsz. Ev. Tanáregyesület, Budapest, 149.

ABSTRACT

András Katona

The Reception of the Rákóczi War of Independence in Hungarian History Textbooks Until 1945 – On the Occasion of the 300th Anniversary

The end of April and the beginning of March this year, 2011, marked the 300th anniversary of the end of the Rákóczi War of Independence, the first of the Hungarian wars of independence that rocked the last centuries. This was our only struggle for independence that finished with a compromise, brought visible (albeit, disputable) results too, and did not lead to retaliation, not counting the “voluntary” emigration of Rákóczi and his exiled compatriots. This study seeks to follow – from a remove of 300 years – the reception of the Rákóczi War of Independence in the history textbooks of the past two centuries all the way up to 1945, first of all assessing the whole series of events, especially with a view to the Peace of Szatmár and the circumstances of its signing, while devoting less attention to particular details. In our study, we also try to sketch a picture of the serious influence of the writing of history on the writing of history textbooks. It is also important to note that among the history textbooks that are part of the study, we devoted more attention to those of an aetiological nature, or in modern terms, at the higher level of analytical history teaching, which were used mainly at the end of the course of public education, we could say, since 1850, before the school-leaving exam.